

ПРОЯВ НАДМІРНОГО ФОРМАЛІЗМУ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ СПРАВИ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-10.06>

АНДРІЙ КУЗНЯК

аспірант кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0009-0002-1848-3496

Анотація. У статті досліджено процесуальний та надмірний формалізм в адміністративному судочинстві.

З'ясовано, що під процесуальним формалізмом необхідно розуміти своєрідну вимогу неухильного дотримання норм насамперед процесуального права під час розгляду справи, яка має поширення не лише на адміністративний суд, але й на всіх учасників судового процесу. Формалізм в адміністративному судочинстві сприяє забезпеченню передбачуваності правовідносин та застосуванню закону, дотримання принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя тощо.

Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження права на доступ до суду, порушення принципів справедливості та верховенства права.

Доведено, що завдання адміністративного судочинства повинні реалізовуватися у визначеній процесуальній формі з дотриманням встановленої нормою права формалізму. З'ясування випадків надмірного формалізму як негативного явища в юриспруденції є вкрай необхідним задля його недопущення під час відправлення правосуддя адміністративним судом.

Основними проявами надмірного формалізму в адміністративному судочинстві є створення судом процесуальних перешкод під час реалізації норм процесуального права учасниками справи під час вирішення питання про прийняття позовної заяви до розгляду, забезпечення позову, підготовки справи до судового розгляду, безпосередньо судовий розгляд справи, ухвалення рішення, а також повідомлення (виклику) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо підтвердження повноважень представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, надсилання копії процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення відеоконференцій, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо.

Адміністративний суд як суб'єкт відправлення правосуддя має створити умови для належної реалізації сторонами своїх процесуальних прав.

Ключові слова: формалізм, надмірний формалізм, адміністративне судочинство, доступ до суду, верховенство права.

MANIFESTATION OF EXCESSIVE FORMALISM DURING THE CONSIDERATION OF AN ADMINISTRATIVE CASE BY THE COURT OF FIRST INSTANCE

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-10.06>

ANDRII KUZNIAK

Postgraduate Student

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0009-0002-1848-3496

Abstract. The article examines procedural and excessive formalism in administrative proceedings.

It is found that procedural formalism should be understood as the requirement of strict compliance with the norms, primarily procedural law, during the consideration of a case, which applies not only to the administrative court, but also to all other participants in the judicial process. Formalism in administrative proceedings helps to ensure the predictability of legal relations and the application of the law, compliance with the principles of the rule of law, fairness, accessibility of justice, etc.

An overly formal attitude to the requirements established by law (excessive formalism) can lead to restrictions on the right to access to court, violation of the principles of fairness and the rule of law.

It is proven that the task of administrative proceedings is implemented in a certain procedural form in compliance with the formalism established by the norm of law. Clarification of cases of excessive formalism as a negative phenomenon in jurisprudence is extremely necessary in order to prevent it during the administration of justice by an administrative court.

The main manifestations of excessive formalism are the creation by the court of procedural obstacles during the implementation of procedural norms by the participants in the case when resolving issues regarding the acceptance of the statement of claim for consideration, securing the claim, preparing the case for trial, trial of the case, adoption of a court decision, as well as notification (summons) of the consideration of the case in court, execution of procedural documents, in particular regarding confirmation of the powers of the representative, production of copies of documents, confirmation of payment of the court fee, sending a copy of procedural documents by the party to other participants in the case, conducting video conferences, compliance with and renewal of procedural deadlines, etc.

The administrative court as a subject of justice must create conditions for the proper exercise by the parties of their procedural rights.

Key words: formalism, excessive formalism, administrative justice, access to court, rule of law.

Завданням адміністративного суду першої інстанції є неупереджене, справедливе та своєчасне вирішення ним публічно-правових справ задля ефективного захисту свобод, прав та інтересів фізичних осіб, а також інтересів та прав юридичних осіб від порушень суб'єктів владних повноважень. Зазначене завдання реалізується у визначеній процесуальній формі з дотриманням встановленої нормою права формалізму. З'ясування випадків надмірного формалізму як негативного явища в юриспруденції є вкрай необхідним задля його недопущення під час відправлення правосуддя адміністративним судом.

Під процесуальним формалізмом необхідно розуміти своєрідну вимогу про неухильне виконання норм процесуального права під час розгляду та прийняття рішення у справі, яка здійснює поширення не лише на суд, але й на інших учасників процесу. При цьому формалізм є важливою умовою належного здійснення правосуддя, оскільки використання судами наданих їм дискреційних повноважень чітко ним обумовлено з вказівкою конкретних обсягу та випадків, чим упереджуються випадки свавілля, а також забезпечується передбачуваність застосування законодавства та дотримуються гарантії справедливого суду. Необхідно проводити розмежування понять процесуального формалізму та надмірного формалізму. Останній передбачає механічне дотримання норм процесуального права на підставі конкретних обставин справи без врахування доцільності такого дотримання, тобто не з метою здійснення правосуддя, а перетворюється на своєрідну самоціль процесуальної діяльності суду. Водночас останній не враховує доцільність вимог, що висувуються до процесуальних дій учасників судового процесу, а також можливості їх виконання, впливу наслідків їх невиконання на здатність відправлення правосуддя. Надмірний формалізм зовні проявляється у «законній» діяльності суду, тоді як така діяльність пов'язана зі створенням певних бар'єрів, що унеможливають чи перешкоджають реалізації права на справедливий суд [1, с. 85].

Варто підкреслити, що основними процесуальними питаннями щодо формалізму під час вирішення судом адміністративних справ є такі: повідомлення (виклик) суб'єкта про розгляд справи у суді (вручення, способи доставки); достатність часу для підготовки до розгляду справи у суді (неможливість участі учасника процесу, потреба у додатковому часі тощо); належність оформлення процесуальних документів (підтвердження повноваження представника, завірення копій документів, відповідність їх встановленим вимогам); сплата судового збору; дотримання строків подачі документів; формальне ставлення учасників процесу до виконання своїх обов'язків (зловживання процесуальними правами) [2, с. 12].

Надмірний формалізм трапляється, в основному, під час застосування норм процесуального права, коли обмежуються права щодо доступності судочинства як складового елемента права на справедливий суд (зокрема, права на звернення до суду – права на судовий захист), створюючи таким чином сторонам у справі непропорційні перешкоди, які не пов'язані із потребою чіткого дотримання процесуальної форми (якщо нівелюється доступ до правосуддя), застосування вимог до якої буде очевидно недоцільним і нерозумним [3, с. 61].

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди під час розгляду справ повинні застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Відповідно до судової практики Європейського суду з прав людини під час реалізації нормативних положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод варто уникати занадто формального підходу до визначених законом вимог, оскільки доступ до суду має бути реальним. Застосування надмірного формалізму під час вирішення питання про прийняття позовної заяви до розгляду вважається порушенням права на справедливий суд. У своїх рішеннях у справі «Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії» від 13 січня 2000 року та «Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії» від 28.10.1998 Європейський суд з прав людини зазначив, що занадто строге тлумачення національними судами процесуальної норми завадило заявникам скористатися правом доступу до правосуддя і розгляду їх позовних вимог. Це було визнано Судом порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, рішеннями Європейського суду з прав людини було встановлено, що право на доступ до правосуддя повинно «застосовуватися на практиці і, відповідно, бути ефективним» (рішення від 04 грудня 1995 року у справі *Bellet v. France*). Для цього особа має мати дієву можливість оскаржувати рішення, дію чи бездіяльність, що порушує її права (рішення у справах «*Nunes Dias v. Portugal*» та «*Bellet v. France*»). Занадто строге тлумачення процесуального правила (надмірний формалізм) можуть обмежити заявників права звернення до суду (рішення у справі «*Perez de Rada Cavanilles v. Spain*»). Крім того, Європейським судом з прав людини визначено, що «надмірний формалізм» може суперечити забезпеченню ефективного та практичного права на доступ до правосуддя, що визначено пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це може відбуватися у випадку особливо вузького трактування процесуальної норми, яка здійснює перешкоди в розгляді заяв по суті, із наступним ризиком порушення права щодо ефективного судового захисту (рішення у справах «*Beles and Others v. the Czech Republic*», «*Zubac v. Croatia*» та «*Walchli v. France*»). Водночас Європейський суд з прав людини розмежував формалізм та надмірний формалізм. Так, формалізм визнається явищем позитивним та доцільним, оскільки сприяє забезпеченню чіткого дотримання судами процесу розгляду справ. Надмірний же формалізм, навпаки, заважає ефективному доступу до правосуддя. Формалізм не вважається надмірним, якщо сприяє належному здійсненню правосуддя та правовій визначеності. Отже, як правильно вказала Велика Палата Верховного Суду у постанові від 05 грудня 2018 року у справі П/9901/736/18, практикою Європейського суду з прав людини визначено, що, реалізуючи положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, варто уникати формального відношення до визначених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя має бути не лише фактичним, але й обов'язково реальним. Надмірний формалізм під час вирішення питання про прийняття позовної заяви до судового розгляду є порушенням відповідного права на справедливий судовий захист [4].

Отже, Європейським судом з прав людини визначено, що надмірний формалізм здійснює перешкоджання ефективному праву на доступ до правосуддя згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Натомість, за допомогою формалізму реалізовується право на доступ до суду, яке, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, охоплює не лише право ініціювати провадження у справі, але й отримати вирішення спору судом (заява № 48778/99, пункт 25, рішення у справі «*Kutic v. Croatia*»). Під час використання процесуальних норм варто уникати надмірного формалізму, адже це може мати наслідок нівелювання процесуальних вимог, визначених законом [5].

Таким чином, надмірний формалізм може неправомірно обмежувати право на доступ до суду. Визначення доцільності та необхідності відступу від строгого тлумачення процесуальних норм повинно відбуватись з урахуванням обставин певної справи, під час розгляду якої підлягає застосуванню певна процесуальна норма, тлумачення якої повинно здійснюватися адміністративним судом з урахуванням забезпечення особі права на доступ до суду, у випадку, якщо відступ від деяких процесуальних формальностей суттєво не впливає на умови реалізації права на подачу позову, але одночасно є потрібним для дійсного сприяння особі в праві на доступ до суду та реального виконання завдань адміністративного судочинства, яке має переважати над усіма іншими ситуаціями у судовому процесі і повинно реалізовуватись згідно з принципом верховенства права, забезпечуючи водночас реальні гарантії права на справедливий суд. Разом із тим надмірний формалізм під час оцінки протиправності рішення, дії чи

бездіяльності суб'єкта владних повноважень може обмежити особу у судовому захисті (задоволенні вимог позову) лише через те, що оскаржуване рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень формально відповідає вимогам щодо його прийняття, вчинення чи допущення, а також критеріям, визначеним у ч. 2 ст. 2 КАС України, зате порушує принцип верховенства права або ж створюється ситуація, згідно з якою форма переважає над змістом певного питання, що було предметом розгляду, і підтверджує явно непропорційне втручання суб'єкта владних повноважень у правовідносини, в яких беруть участь приватні особи [6, с. 83–91].

Варто зазначити, що право на звернення до адміністративного суду втрачає сенс, якщо відсутня реальна можливість отримати судовий захист, а реалізація учасником справи своїх процесуальних прав може бути визначена як умова такого судового захисту. Саме тому адміністративний суд як уповноважений суб'єкт реалізації державної влади повинен створити сторонам умови для належної реалізації своїх процесуальних прав, а не лише права звернення до адміністративного суду. На підставі вищеведеного надмірний формалізм адміністративного суду під час вирішення процесуальних питань переходить у поле протиправної діяльності. Є думка, що з метою закріплення обов'язку суду щодо сприяння учасникам справи в реалізації їхніх процесуальних прав необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 6 КАС України, доповнивши її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику процесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні процесуальних обов'язків» [7, с. 37]. Вважаємо, що указане твердження є дещо дискусійним та потребує уточнення в контексті його кореляції зі змістом принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи, відповідно до якого суд повинен вжити всіх заходів для з'ясування всіх обставин адміністративної справи, зокрема щодо виявлення, витребування та дослідження доказів із власної ініціативи [8, с. 9; 9, с. 158].

В. В. Гордєєв та Н. А. Гураленко схильні вважати, що позовна заява може бути одним з основних об'єктів надмірного формалізму. В адміністративному судочинстві досить часто зайвий формалізм може допускатися на стадії відкриття провадження у справі. Проявами зайвого формалізму можуть бути такі: створення адміністративним судом своєрідних процесуальних перешкод щодо реалізації норм учасниками справи, надто суворе тлумачення певного процесуального правила, залишення без руху та повернення позову із суто формальних підстав, що унеможливило забезпечення доступу позивача до правосуддя для належного захисту своїх свобод, інтересів та прав шляхом розгляду справи судом. Під час вирішення судом питання про прийняття позовної заяви надмірний формалізм виступає порушенням права на справедливий захист. Варто уникати занадто формального трактування визначених процесуальним законом вимог, позаяк доступ до правосуддя має бути не лише фактичним, але і реальним. Наданий національним законом доступ до суду має бути достатнім задля забезпечення реалізації права особи на суд, враховуючи зміст принципу верховенства права. Тобто для того щоб доступ до правосуддя був ефективним, особа мусить мати чітку реальну спроможність оскаржити рішення, дії та бездіяльність, якими здійснюється втручання в її права [10, с. 353].

Варто зазначити, що формалізм в адміністративному судочинстві може бути розкрито повно лише у взаємозв'язку із протилежною засадою – принципом процесуальної економії. Завданням адміністративного судочинства є регламентація діяльності учасників адміністративної справи згідно із встановленим порядком, забезпечення їх гарантіями від зловживань під час відправлення правосуддя. Водночас процесуальне законодавство регламентує певні формальності – це обов'язкові форми, способи і строки вчинення процесуальних дій, дотримання яких є необхідним через імовірну нікчемність такої дії за умови порушення передбаченої процедурою процесуальної форми. Позаяк адміністративним процесуальним законодавством регламентовано та формалізовано певні процедури, зокрема: пред'явлення позову, забезпечення позову, підготовку адміністративної справи до судового розгляду, власне її розгляд, прийняття рішення, оскарження та ін., необхідно дійти висновку про реалізацію процесуального формалізму, порушення якого може призвести до нікчемності вищезазначених процесуальних дій. Вказане підтверджує призначення зазначеного принципу забезпечити в процесі розгляду справи дотримання прав учасників адміністративного судочинства. Водночас формалізм може ускладнювати реалізацію процесуальних прав, що має наслідком невинуватого затягування процедур, а також нікчемність певних дій, помилкове вирішення справи, допущення судових помилок. З цього випливає складне завдання щодо того, що законодавець повинен водночас встановити в процесуальному законодавстві лише такі формальності, без наявності яких неможливо забезпечити відправлення дієвого

правосуддя, та не допустити надмірне спрощення певних процедур і допустити безкарне порушення норм процесуального права. Варто зазначити, що надмірне спрощення та надмірний формалізм однаково шкідливі. Варто досягнути кореляції та гармонійного поєднання зазначених принципів, що необхідно для оптимізації судового процесу. Процесуальна економія знаходить свій вияв у продуманості процесуальних правил, розумному пом'якшенні процесуальних формальностей, передбачення норм, без яких важко обійтись, а також у прискоренні судового процесу. Це виступає протилежною стороною процесуального формалізму та знаходить свій вияв у праві судді надавати позивачеві строк, необхідний для усунення ним недоліків його позовної заяви; процесуальній можливості продовження встановленого судом строку, необхідного для вчинення процесуальних дій; праві роз'єднувати та об'єднувати декілька позовних вимог з метою оперативного та правильного розгляду справи; наданні повноважень судді під час підготовки до розгляду справи вирішити питання витребування доказів; допустити заміну неналежної сторони належною; неможливості скасування правильного по суті судового рішення лише з формальних підстав тощо [11, с. 7–9]. У випадку, якщо адміністративний суд, застосовуючи надмірний формалізм, допускає обмеження особи в таких процесуальних правах, указане може бути підставою для скасування судового рішення.

Практика Європейського суду з прав людини надає українським судам правові інструменти, необхідні для прояву певної гнучкості, а також розгляду питання щодо поновлення пропущених строків. Вкрай важливо уникати надмірного формалізму у вказаному питанні в умовах воєнного стану в Україні. Застосовуючи самостійність, сміливість і компетентність під час застосування вищезазначених правових інструментів, визначених практикою Європейського суду з прав людини, суди повинні здійснити забезпечення відправлення правосуддя, що відповідає букві та духу воєнного часу [12, с. 348].

Отже, формалізм в адміністративному судочинстві сприяє забезпеченню передбачуваності застосування закону, дотримання принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження права на доступ до суду, порушення принципів справедливості та верховенства права.

Основними проявами надмірного формалізму в адміністративному судочинстві є створення судом процесуальних перешкод під час реалізації процесуальних норм усіма учасниками справи під час вирішення питання щодо прийняття позовної заяви до розгляду, забезпечення позову, підготовки справи до розгляду, судовий розгляд справи, ухвалення судових рішень, а також повідомлення (виклик) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо повноважень представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, надсилання процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення відеоконференцій, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо.

REFERENCES

1. Sakara N. Yu. (2018). Fenomen formalizmu v tsyvilnomu sudochynstvi. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 143. S. 77–89.
2. Bernaziuk Ya. (2023). Formalizm ta nadmirnyi formalizm: osoblyvosti administratyvnoho sudochynstva. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prez_Bernaziuk_24_02_2023_Formalizm.pdf
3. Koroied S. O. (2023). Yavyshche protsesualnoho formalizmu v sudovii praktytsi tsyvilnoho sudochynstva. *International scientific conference*. November 1–2. S. 58–61.
4. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 31 serpnia 2023 roku v spravi № 560/11012/22 za pozovom OSOBA_1 do viiskovoi chastyny NOMER_1 pro vyznannia dii protypravnymy ta zobov'iazannia vchynyty. Retrieved from: [doi:https://reyestr.court.gov.ua/Review/113176052](https://reyestr.court.gov.ua/Review/113176052)
5. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 9 lystopada 2022 roku v spravi za pozovom Pryvatnoho aktsionernoho tovarystva «Dnipropetrovskiy teplovozoremontnyi zavod» do Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii Prydniprovskoho okruhu (Dnipropetrovska ta Kirovohradska oblasti) pro vyznannia protypravnymy ta skasuvannia punktiv pryypysu. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107217825>
6. Koroied S. O. (2023). Nadmirnyi formalizm yak pereshkoda efektyvnosti administratyvnoho i tsyvilnoho sudochynstva. *Pravo i suspilstvo*. № 4. S. 83–91.
7. Riabchenko V. V. (2024). Zabezpechennia prava na spravlyvyi sud u spravakh pro zakhyst prava na pidpriumnystvo v administratyvnykh sudakh (na osnovi vrakhuvannia pravovykh pozysytsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny). *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser. : Yurysprudentsiia. № 70. S. 36–39.
8. Hordieiev V. V. (2022). Subiekty dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Forum Prava*. № 72(1). S. 6–12.

9. Hordieiev V. V. (2021). *Poniattia yurydychnykh faktiv v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy* : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 324 s.
10. Hordieiev V. V., Huralenko N. A. (2022). *Nadmirnyi formalizm v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. S. 350–353.
11. Buchyk A. Yu. (2016). *Analiz pryntsyphu protsesualnoi ekonomii u skladovii administratyvnoho protsesu. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Pravo»*. № 2014. Retrieved from: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf>
12. Marchenko V. (2023). *Nadmirnyi formalizm u pytanni shchodo ponovlennia stroku zvernennia do sudu v umovakh voiennoho stanu. «Sotsialni prava. Vyklyky voiennoho chasu»* : zb. tez dop. VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Administratyvna yustytisia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» (m. Kyiv, 6 lyp. 2023 r.). Kharkiv : Pravo. S. 345–348.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Сакара Н. Ю. Феномен формалізму в цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 77–89.
2. Берназюк Я. Формалізм та надмірний формалізм: особливості адміністративного судочинства. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/Prez_Bernaziuk_24_02_2023_Formalizm.pdf
3. Короед С. О. Явище процесуального формалізму в судовій практиці цивільного судочинства. *International scientific conference*. 2023. Листопад 1–2. С. 58–61.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 серпня 2023 року в справі № 560/11012/22 за позовом ОСОБА_1 до військової частини НОМЕР_1 про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити. URL: [дійhttps://reyestr.court.gov.ua/Review/113176052](https://reyestr.court.gov.ua/Review/113176052)
5. Постанова Верховного Суду від 9 листопада 2022 року в справі за позовом Приватного акціонерного товариства «Дніпропетровський тепловозремонтний завод» до Державної екологічної інспекції Придніпровського округу (Дніпропетровська та Кіровоградська області) про визнання протиправним та скасування пунктів припису. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107217825>
6. Короед С. О. Надмірний формалізм як перешкода ефективності адміністративного і цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 83–91.
7. Рябченко В. В. Забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах (на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2024. № 70. С. 36–39.
8. Гордєєв В. В. Суб'єкти доказування в адміністративному судочинстві України. *Форум Права*. 2022. № 72(1). С. 6–12.
9. Гордєєв В. В. *Поняття юридичних фактів в адміністративному судочинстві України* : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 324 с.
10. Гордєєв В. В., Гураленко Н. А. Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 350–353.
11. Бучик А. Ю. Аналіз принципу процесуальної економії у складовій адміністративного процесу. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2014. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf>
12. Марченко В. Надмірний формалізм у питанні щодо поновлення строку звернення до суду в умовах воєнного стану. *«Соціальні права. Виклики воєнного часу»* : збірник тез доповідей VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023 р.). Харків : Право. 2023. С. 345–348.